

Gervai Pál

· Közgazdász, Budapest
· pal.gervai@gmail.com

Trautmann László

Budapesti Corvinus Egyetem, KTK, Mikroökonómia Tanszék
laszlo.trautmann@uni-corvinus.hu

A FELSŐOKTATÁS A GLOBALIZÁCIÓ ÚJ KORSZAKÁBAN

Higher Education in the Era of Globalization

Visoko obrazovanje u novoj epohi globalizacije

A tanulmány célja, hogy megmutassa az összefüggést a globalizáció új korszaka, a tudásalapú társadalom és a felsőoktatásban álló kihívások előtt. A felsőoktatásban az oktatás és a nevelés egysége kerül a középpontba, mert az értékrend átadása és alkalmazása a globalizáció új szakaszában a felzárkózás feltétele. Szemben az előző korszak uralkodó szemléletével, az értékrend, a biztonság, a szabadság, a demokrácia és a jólét a jogállami berendezkedés alapja, és ezeket az oktatásban is képviselni kell. A tanulmány ezért nem fogadja el az értékmentességet, és amellet érvel, hogy a magyar felsőoktatás elmúlt években történt átalakulása a neoliberais szemléletről az új világrrendhez illeszkedő értékrend átadásaként értelmezhető.

Kulcsszavak: globalizáció, tudásalapú társadalom, felsőoktatás, értékrend, biztonság, szabadság, demokrácia, jólét, jogállam

A GLOBALIZÁCIÓ ÚJ KORSZAKA

A globalizáció szakaszolása

Francis Fukuyama legutóbbi, magyarul is megjelent könyvében, *A politikai rend eredetében* említi a Dániába vezető utat (FUKUYAMA 2012). Ezt a metaforát a Világbank két közgazdásza alkalmazta először, akik azt kutatták, hogy egyes szegény országok hogyan válhatnak „Dániává”, azaz békés, prosperáló, fejlett nemzetté. „A fejlett országok lakói szemében »Dánia« mitikus ország, ahol a politikai és gazdasági intézmények jól működnek: stabil, demokratikus, békés, gazdag, befogadó állam, amely rendkívül alacsony politikai korrupció-

val büszkélkedhet. Mindenki szeretné tudni, hogyan lehetne Szomáliát, Haitit, Irakot vagy Afganisztánt »Dániává« változtatni, és a nemzetközi közösség a Dániának tulajdonított tulajdonságok hosszú listájával szeretné gazdagítani a bukott államokat” (FUKUYAMA 2012: 34).

Fukuyama ezzel a metaforával a globalizáció új, felzárkózó korszakát találóan jellemzi. A XXI. századtól kezdődően korszakváltás ment végbe a globalizáció szerkezetében. Míg 1989-től, 1991-től az elkerülhetetlen leépítés, rombolás jellemezte a globalizációt, addig a 2000-es évek elejétől az „államépítés” került a középpontba. Mielőtt a különbségeket tárgyalnánk, a korszak egészét kell bemutatni. Az 1989-től kezdődő globalizációs korszak lényege a világháború, hosszú távon a háború elkerülését lehetővé tevő világregnd megteremtése. 1989 és 1991 között úgy tudott lezárulni egy korábbi világregnd, a hidegháború, hogy nem robbant ki világháború, és ez olyan tény, aminek a fontosságára nem lehet elégszer felhívni a figyelmet. A globalizáció története ettől kezdve a béke hosszú távú feltételeinek a megteremtése és fenntartása.

Meg kell említeni, ha cikkünk témája hangsúlyát tekintve nem is erről szól, hogy az egész XX. század is már a globalizáció világregndjébe történő átmenet hosszú távú korszakának tekintendő, amelynek során az emberiség kezébe veszi a léte fenntartásának és megőrzésének feltételeit, azaz a régi világregndből fokozatosan létrejön az új világregnd. Az új világregnd politikai gazdaságtani meghatározását a következő fogalmi sorrenddel lehet érzékeltetni: a) a világháború elkerülése; b) a globalizáció mint az előző feltétel intézményi formája; c) a wilsonizmus szervezeti eszméje – a nemzetek közötti és az országon belüli demokratikus alapelvek; d) a jogállam mint az alkotmányosság alapeszméje; e) a bizalom szervezete és etikája; f) a világpiac, amely a fenntartható fejlődés és nem a neoliberalizmus elvének alárendelt; g) a „globális terek” működtetése (pl. világűr, kibertér, éghajlat, globális vízháztartás) (BRZEZINSKI 2012); h) a globális partnerség mint a globális intézményrendszer működésének az elve. Éppen ezért a II. világháború vége – egyben a globalizáció első szakasza – már garanciát jelentett arra, hogy több világháború nem lesz.

A globalizáció második, 1989-től kezdődő szakasza két korszakra osztható. Az első korszakban azoknak az erőknek, társadalmi csoportoknak a leépítése ment végbe, akik a háborús feszültség fenntartásában voltak érdekelték. Ennek a korszaknak az ideológiai kerete volt a neoliberalizmus. A neoliberalizmus az értékrend-nélküliséget támogatta, az erkölcsöt érvénytelennek tartotta a gazdasági és politikai folyamatokban, az önzést tekintette a társadalom egyetlen hajtóerejének. Ez a nézetrendszer addig fennmaradhatott, amíg egy torz értékrendet kellett lerombolni, amíg a leépítés volt a meghatározó folyamat. Ugyanakkor a neoliberalizmus érvényességét a béke fenntartása határozta meg. A neoliberalizmusból önmagában háborús feszültség, a konfliktusok túlhajszolása következett

volna, az a tény azonban, hogy az elmúlt húsz évben a béke fenntartható maradt, annak köszönhető, hogy a politikai-gazdaságpolitikai gyakorlatban nem a neoliberalizmus, hanem a globalizáció valódi elmélete érvényesült. A globalizáció első korszakának mély történelmi ellentmondása a gyakorlat és az elmélet közötti összhang hiánya. Ezt az ellentmondást kezdték el felszámolni a XXI. században, hiszen amikor az építés, a béke fenntartásához szükséges elkötelezettség létrehozása az elsődleges feladat, akkor elméleti váltásra van szükség. Ez kezdődött el a XXI. században a világ egészén.

A világrendről való „beszéd” megváltozása van jelen Fukuyama már idézett könyvében. Álláspontja szerint a politikai rend eredetét Kínában kell keresni. „Kína teremtett ugyanis egy olyan centralizált, egységes közigazgatási rendszert, amely képes volt a Földközi-tengeri államokhoz képest óriási kiterjedésű terület lakossági-birodalmi irányítására” (FUKUYAMA 2012: 42). A kínai hagyomány támpontot adhat a globalizáció új rendjének kialakításához, mert ennek a hagyománynak sarkalatos eleme a béke megteremtése és fenntartása. Olyan politikai, gazdasági és kulturális szerkezetet alakítottak ki a Kínai Birodalomban, amiben az osztálykülönbségek, az osztálytársadalom meghaladhatóvá válik, és ez az, amit a világ ebből a szempontból megtanulhat Kínától.

A kínai hagyomány önmagában természetesen nem elég a globalizáció szerkezetének megértéséhez, minden magaskultúrának van helye az új világrendben. Ami különösen fontos azonban, és ez kevésbé van jelen Fukuyama munkájában, az az emberi jogok és az emberi méltóság szerepe a társadalom működésében. Fukuyama amikor a joguralomról beszél, akkor csak a jogszabályok és az uralkodó viszonyát érti rajta, azaz, hogy az uralkodónak is alá kell magát vetnie bizonyos jogszabályoknak. A jogállam azonban több ennél, az egyetemes emberi jogok, az emberi méltóság feltétel nélküli jelenti.

„Az emberi méltóság szeizmográf: megmutatja, ami egy demokratikus jogrend számára konstitutív, nevezetesen pontosan azon jogokat, amelyeket egy politikai közösség polgárai kell, hogy adjanak maguknak, hogy kölcsönösen a szabadok és egyenlők önkéntes társulásának tagjaiként tisztelhesék egymást. Ezen emberi jogok szavatolása hozza csak létre a polgárok státusát, akik egyenlő jogokkal bíró szubjektumokként tartanak igényt arra, hogy emberi méltóságukban tiszteljék őket” (HABERMAS 2012: 19). Ennek a megállapításnak azért nagy a jelentősége, mert a térségünkben jelen lévő, a régi világrendhez kötődő provincializmus az emberi méltóság egyenlőtlen elosztásán alapult.

Az emberi méltóság és a tudásalapú gazdaság

Az emberi méltóság a békén és biztonságon alapuló globális világrend elemi egysége, atomja, sejtje, amiből kiindulva lehet felépíteni a politikát, a gazdasá-

got és a kultúrát. A Dániába vezető út, a felzárkózás folyamata ezért a jogállamiság biztosítása, aminek természetesen vannak jóléti feltételei, de nem lehet csak a jólétre redukálni a felzárkózást, az értékrend egészének átadására van szükség. Ez a tudásalapú gazdaság. A tudás az értékrend alkalmazása a szakértelem révén, a tudásalapú gazdaságban a gazdasági szereplők a tudást alkalmazzák, ez a létbiztonság forrása.

A globalizáció új korszakának gazdasági struktúráját jól megvilágítja, ha szembeállítjuk a korábbi korszakkal, a neoliberalizmussal és az információs társadalommal. A neoliberalizmus gazdasági hajtóerőnek csak az önzést és a létbizonytalanságot tartotta. Azt tanította, hogy a félelem és a kiszolgáltatottság az, amire a társadalmi-gazdasági rendet lehet alapozni. A tudásalapú gazdaságban ezzel szemben a létbiztonság szavatolása a teljesítmény feltétele, a munka örömforrás (és ha nem az, akkor valójában nem is feltétele a létbiztonságnak). És fordítva: a teljesítmény a társadalom többi tagjának létbiztonságához való hozzájárulás, emberi méltóságunk fenntartása vagy megteremtése. Ezen elméleti-szemléleti keret miatt haladható meg az információs társadalom szintje.

A fejlődés mozgatórugója már nem pusztán az információ megszerzése vagy birtoklása, mert az információk használatához nélkülözhetetlen a tudásalapú gazdaság, azaz a társadalmi-gazdasági forma ismerete is. Az információs társadalom még ellentmondásos korszak volt: az információk szolgálhatták a neoliberalizmus, de az új világrend érdekeit is. A globalizáció új korszakában ez a folyamat eldőlt, nem lehet visszaélni az információ adta hatalommal. A neoliberalizmus az információs technikát csak egy újabb tőkejóságnak tekintette, holott az a munka felszabadításának egy modern állomása.

A globalizáció és a tudásalapú gazdaság határozza meg az Európai Unió következő fejlődési korszakát is. Az Unió válságjelenségei lényegében az új korszak vajúadásainak tekinthetők. Az Európai Unió válságból való kilábalásához az értékrendi együttműködést kell megerősíteni, ez a gazdaságpolitikai koordináció tartalma. „A válság alatti intézkedéseket ahhoz a helyzethez lehetne hasonlítani, mint amikor egy égő repülőgépet repülés közben próbálnak megjavítani. Az általános sikerek ellenére vétettünk hibákat. Hiányzott a társadalmi igazságosság. A demokratikus legitimitás sérült azzal, hogy több új eszközt az Európai Unió jogi keretén kívül kellett létrehozni” – mondta Jean-Claude Juncker az Európai Parlamentben megválasztásakor (JUNCKER 2014). Juncker megállapítása szerint az igazságosság és a demokrácia megszilárdítása a válságból való kilábalás feltétele, a valutaválság végső soron közvetíti az áttérést a neoliberalizmusról a tudásalapú gazdaságra.

Habermas a válságot ugyanígy látja, ezért a fő veszélyforrást, az Európai Unió létét fenyegető legfőbb problémát az „új közömbösségben” látja. „A holocaust után évtizedekig tartó erőfeszítés kellett ahhoz – Adenauertől és Heidemanntól

Brandton és Schmidten át Weiszäckerig és Kohlig, hogy Németország viszszerterjen a civilizált nemzetek körébe. A taktikailag okos genscherizmus és az oportunitásból adódó Nyugat-orientáció nem volt elég. A széles népesség végtelenül fáradtságos mentalitásváltására volt szükség. Európai szomszédjainkat elsősorban a fiatalabb, a Szövetségi Köztársaságban felnöött generációk megváltozott normatív meggyöződésai és világra való nyitottsága révén sikerült végül kibékíteni. A túl gyorsan megfáradt Joschka Fischertől eltekintve Gerhard Schröder hivatalba lépése óta egy normavesztett generáció kormányoz, mely hagyja, hogy az egyre komplexebb társadalom belekényszerítse a napról napra felmerülő problémákkal való rövid távú bajlódásba. [...] nincsenek céljai és politikai alakítási szándékai, olyan projektben pedig, amilyen az európai egyesítés, végképp nem gondolkodik” (HABERMAS 2012: 119).

De te fabula narratur. Rólad szól a mese. Habermas mondatai az újonnan csatlakozott országokra hatványozottabban igazak. Ebben a térségben a II. világháború feldolgozása csak nagyon részlegesen és nagy hiányosságokkal ment végbe, nem történt meg az a mentalitásváltozás, amire Habermas utalt. Az „új közömbösség” ezért sokkal pusztítóbban hat, az ellene való fellépés, az értékrend megszilárdítása, a provincializmus felszámolása sokkal aktuálisabb feladat, mint Németországban. A felzárkózásnak ez a tartalma és az újonnan csatlakozott országok konzervatív és szociáldemokrata politikai irányzatai emiatt a törekvés miatt tudnak elvileg közös nevezőre jutni. A politikai rend stabilitása ebben a térségben ebből a partneri együttműködésből fakadhat, és minden olyan törekvés, amelyik a partnerség gyengítésére irányul, a stabilitást és az európai egységet veszélyezteti.

Az európai egység tagadása, a szélsőségekre való támaszkodás konzerválja a kelet-európai lejtőt, azt az évszázados gazdaságtörténeti tény, hogy Európában nyugatról kelet felé haladva nő az elszegényedés és a provincializmus. Az európai uniós tagság lényege ennek az örökségnek a felszámolása.

OKTATÁS – TUDOMÁNY – ÉRTÉKREND

Az értékrend szerepe az oktatásban

A politikai és gazdasági stabilitás megteremtésében az oktatásnak és különösen a felsőoktatásnak is szerepe van. A magyar közoktatásban már elkezdődött egy fordulat az értékrendi alapú pedagógia mellett, ez azonban csak nagyon részlegesen és kezdetlegesen jelent meg a felsőoktatásban. Ennek szemléleti-tudomány-elméleti alapjai is vannak, a neoliberalizmus része az értékmentesség normaként való közvetítése, és eddig ez volt a meghatározó. Az értékmentességben a magyar társadalomtudósok elsősorban Max Weberre és Karl Popperre hivatkoznak.

„Ismét hozzá kell szoknunk ahhoz, hogy képesek legyünk különbséget tenni megismerés és megítélés között, s hogy egyaránt teljesítsük a tudományos és a gyakorlati kötelességünket: lássuk meg a tények igazságát, és álljunk ki a saját eredményeink mellett” (WEBER, idézi Szántó 2014). Vagy Karl Popper megfogalmazása szerint: „Az értékmentesség maga is érték, a feltétlen értékmentesség követelménye paradox. [...] a paradoxon magától eltűnik, amint az értékmentesség követelményét egy másikkal helyettesítjük, miszerint a tudományos kritika feladata kell legyen, hogy leleplezze az értékkeveredéseket, elválassza a tisztán tudományos, igazságra, relevanciára, egyszerűsége stb. vonatkozó értékkérdéseket a tudományon kívüliektől” (POPPER, idézi Szántó, 2014).

A két közelítés nem teljesen azonos, és ezért nem is tűnik helyesnek öszszemosásuk. Max Weber, a weimari Németországban fogalmazta meg tételét, aminek nyilvánvalóan aktuálpolitikai összefüggései is voltak: az állam kereteit szétfeszítő pártpolitikai megosztottságot nem szabad beengedni az oktatásba, az oktatásnak felül kell emelkednie azon a pártpolitikai megosztottságon, ami akkor jellemezte Németországot. A pártok közötti harc alapja az osztályok közötti egyensúly volt, mindkét nagy politikai irányzat, a szociáldemokrácia és a konzervatívok is egymás nélkül képzeltek el a jól működő államot, de egyiknek sem volt ereje ahhoz, hogy tartósan kiszorítsa a másikat a hatalomból. Ez a folyamat a náciizmus hatalomra kerülésével zárult. Weber és a korabeli német konzervatív társadalomtudósok elképzelése kudarcot vallott, hiszen az értékmentesség a szélsőséges eszmék hatalomra kerülését eredményezte. A kettőt nem lehet elválasztani egymástól, nem lehet toleránsnak lenni a barbársággal és az antihumanizmussal. Habermas és a II. világháború utáni német gondolkodók mély elkötelezettsége az értékrend iránt enélkül nem érthető. Mélyen hibás elképzelés ezért a magyar társadalomtudomány egy részétől, ha Webert tekinti a nyugati tudomány mércéjének.

Karl Popper, a hidegháború konzervativizmusának képviselője túl is lépett Weberen, ezt az idézet is bizonyítja. Nála a tudományosságnak már van normája, önálló értékrenddel bír, ami a hidegháborús ideológiai megosztottság felett áll. Ugyanezt az elképzelést fogalmazta meg Lukács György a világgpiac fogalmával vagy politikai végrendeletében a világirodalomra való utalással. „Ez a világirodalom azt jelenti, hogy a kultúrára adott kulturális, magasabb rendű kulturális válaszok megszűnnek egy kisebb közösség privát ügyei lenni, hanem az emberiségnek az összproblémáivá válnak, s ebből a szempontból ítélendők meg” (KRAUSZ 2010: 323). Popper és Lukács már a globalizáció szerkezetére és értékrendi meghatározottságára utalt. Túlléptek a „blokk-logikán”, és az emberiség egyetemes szempontjait érvényesítették. A tudomány ezért nem értékmentes, hanem az egyetemes értékeket, csak és kizárólag azokat tartja szem előtt.

A neoliberalizmus egyik megfogalmazott alapelve volt a közgazdasági felsőoktatásra vonatkozóan, hogy a közgazdászoknak nincs szükségük filozófiára, csak matematikára. Ezt a felfogást a szakma már a válságkezelés következményeként is kategorikusan meghaladta. Erre jó példa Tomas Sedlacek könyve, *A jó és a rossz közgazdaságtan* (SEDLACEK 2012). A szerző egyértelműen állást foglal a filozófia szükségessége mellett a közgazdasági tanulmányokban, de említhető még David Colander és Roland Kupers legutóbb megjelent könyve is (COLANDER–KUPERS 2014). A filozófia és az értékelvőség tagadása nem azonos, csak egy töről fakad, hiszen a filozófia lehet a rossz filozófiája is. Sedlacek könyvének hibája is, hogy a filozófia újrafelfedezésének élményébe beleérti a rossz filozófiájának szerepét is, mondván, hogy a rossz is hozzájárul a jóhoz (amivel egyébként Leibniz is érvel bizonyos helyeken). Az értékelvőség ezzel szemben azt jelenti, hogy csak a helyes értékrendet kifejező kifejező filozófia fogadható el, vagy legalábbis az válik uralkodó irányzattá. A rossz elvek háttérbe szorítandók, kizárandók, mert ez a stabilitás feltétele. Amikor egyetemes értékrendről beszélünk, akkor mindig feltételezzük, hogy az a jog és az igazságosság érvényességének az uralma. Ennek szellemében állítható, hogy az 1989-es rendszerváltás során a kommunizmus vulgáris elméletének eltávolítása volt a feladat a béke érdekében, most a fasiszta ideológia eltávolítása van napirenden ugyancsak a háború elkerülése érdekében. Az uralkodó eszmévé a globalizáció eszméje válik.

Összefoglalva az értékrend oktatásának elengedhetetlenségét, három pontot emelünk ki:

- 1) Filozófia és értékrendi megalapozás nélkül egyik tudományt sem lehet oktatni. „Persze, a legtöbb tudós és sok filozófus arra használja a pozitívista doktrínát, hogy ne kelljen elgondolkodnia bizonyos zavarbaejtő alapkérdéseken, vagy röviden, hogy ne kelljen metafizikával foglalkoznia” (WHITEHEAD 1985: 130 idézi SEDLACEK 2012: 22). Alapvető hiba volt számítani a 90-es évek oktatásából a filozófiai megközelítést, mert ezzel dogmává emelték az önzést, a kizsákmányolást, az antihumanizmust, azokat az alapelveket, amelyekre a neoliberalizmus épít, olyan közgazdász-nemzedékek nevelkedtek, akik nem tanulták meg a humanizmus és az emberi jogok összeegyeztetését a gazdaságpolitikával és a gazdálkodással.
- 2) A válság utáni közgazdaságtan meghatározó kifejezése a kormányzás (governance). Kormányozni azonban csak értékrendi alapon, az igazságosság szem előtt tartásával lehet. Különösen azokban az intézményekben, amik közvetlenül a politikai-gazdaságpolitikai intézményrendszerre készítenek fel, ezért alapvető fontosságú az értékrendi szilárdság. A politikatudomány az értékrend alkalmazásának tudománya, és nem az erő

használatáé. A jelentős távolság a nyugat-európai és az újonnan csatlakozott országok politikusainak kultúrája között ebben van, és a változáshoz az egyetemek szemléletváltására is szükség van.

- 3) Weber saját korában az értékmentességen érthette a szélsőségektől való megszabadulást. A globális intézményrendszerben, a NATO és az Európai Unió tagjaiként azonban már fel sem merülhet az értékrendek közötti válsztás szabadsága. A jogállamnak nincs alternatívája, az ezzel ellentétes, rossz értékrend kiküszöbölése az alapvető kérdés. 1989 után a háborúhoz vezető kommunista ideológiát távolították el, most a fasizmus van soron. Kétségtelen, hogy az ideológiai viták nem dőlnek el csak elméleti keretek között, a válság és az abból kivezető gazdaságpolitika végső soron az értékrendet szilárdítja meg az újonnan csatlakozott országokban.

Az értékrend szerepe a klasszikus filozófiai gondolkodásban

A klasszikus, nagy hagyomány alapján is lehet bírálni a neoliberalizmus értékmentesség felfogását. Az a nézet, hogy a logika, az ismeretelmélet és az értékrend különválasztható, nem fér össze a klasszikus filozófiai örökséggel, és ezért hibásnak is tekinthető. „Logikai fejtegetéseink [...] világosan megmutatták, hogy áthidalhatatlan ismeretelméleti szakadék választja el a tudományos állításokat az értékítéletektől” (SZÁNTÓ 2014). Ilyen szakadék azonban nincs, sőt amennyiben ilyen szakadékot feltételezünk, akkor ezzel a tudományt, a racionalitást az erkölcstelenség eszközévé is tesszük, azaz azt állítjuk, hogy a tudományra nem alapozható jól működő társadalom. Ez az álláspont elfogadhatatlan.

A nézetet három szempontból cáfoljuk: a) az ókori görög filozófiára támaszkodva, hiszen a tudomány akkor születik meg az európai kultúrában, b) Descartes és Pascal filozófiája alapján, mert akkor jön létre a racionalizmus, és végül c) napjaink közgazdaság-tudományának etikai fordulatára támaszkodva, hiszen a neoliberalizmussal folytatott vita globális jelenség.

a) *Az ókori görög filozófia.* Az ókori görög filozófia Thalésszel kezdődik, aki azt mondta, hogy minden víz. Thalész tanítványa, követője, Anaximandrosz ezt azzal folytatta, hogy kimondta az arkhé, azaz az alapelv fogalmát, és új arkhét határozott meg, az apeiront. Tőle maradt fenn az első töredék is. „Amikből keletkeznek a dolgok, azokba történik a pusztulásuk is szükségszerűen, mert büntetést és jóvátételt fizetnek egymásnak jogtalankodásaikért az Idő rendelése szerint” (KRS 2002: 183).

Az arkhé a preszokratikus filozófiában az az alapelv, ami a világrrend, a természet és a társadalom működését meghatározza, amire támaszkodva az értékrend fenntartható. Az arkhé Thalész esetében sem azt jelenti, hogy ez egy naiv természetfilozófia lenne (ahogy ezt egyébként időnként Nietzsche feltételezi

[NIETZSCHE 2007]), hanem annak a bölseleti felfedezése, hogy a rend, a görög kultúra fenntartásának anyagi feltételei is vannak, és ez a víz. Thalész milétoszi volt, egy olyan kis-ázsiai város lakója, amit egy csatorna választott el a szárazföldről. Thalész azt fedezte fel, hogy a Perzsiához való viszony, azaz a görög kultúra fenntartásának alapja a víz, mert a víz fenn tudja tartani a szabadságot, és lehetővé teszi a perzsa kultúra adaptálását is. A víz a szabadságon alapuló rend anyagi alapja, ezért vált arkhévé.

Anaximandrosz ugyanezt folytatja egyrészt azzal, hogy ő az első, aki kimondja az arkhé fogalmát. Ezzel politikai filozófiai tételt is kimond: alapelve van szükség, az alapelv, azaz az értékrend és annak alkalmazása tartja fenn a társadalmat és a kultúrát. Ez az alapelv azonban nemcsak a víz, hanem az apeiron. Az apeiron, amit fordítanak határtalannak, meghatározatlannak, végtelennek és megszámlálhatatlannak, az eszmei irány tulajdonságára vonatkozik. A szakma ma már egyetért abban, hogy az apeiron nem anyag, de az eszmei irány konkretizálása. Nem egy meghatározott, tulajdonságokkal bíró dolog (mint a víz), hanem a dolgok, az alapelvek (föld, víz, levegő stb.) összessége.

Anaximandrosz szerint a hatalom stabilitása nem csak attól függ, hogy a víz (és a vízhez kötődő politikai és gazdasági szerkezet) fennmarad-e, mert nem önmagában a víz a hatalom stabilitásának a forrása. Az értékrend sokféle anyagi formában tud megvalósulni. Az egyes minőségekhez kötődő politikai-gazdasági csoportok, társadalmi osztályok váltják egymást, és Anaximandrosz a hatalom stabilitásának és mobilitásának tételét mondta ki. A stabilitás és mobilitás egységét az értékrend következetes alkalmazása biztosítja. A fennmaradt töredék ennek bizonyítéka.

Az etikai szempont itt jelenik meg először explicit módon a filozófiában. Az etikai alapelv az apeiron esetében azt jelenti, hogy a vezető hatalmi csoport elvesztheti az értékrendhez való kapcsolódását, formálisan kötődhet a vízhez, és nem a víz mögött jelen lévő bölseleti alapelvhez. Ezzel viszont elveszíti a hatalmat is, a stabilitás felbomlik. Ez ugyanaz a probléma, amit Szent Ágoston a kettős elhagyatás tanának nevez, és amit később Blaise Pascal is beépített filozófiájába.

Pascal a kettős elhagyatás tanát a híres öt kijelentés egyikének részeként tárgyalja. A katolikus egyházon belül vita robbant ki abban, hogy „Isten néhány parancsolatát még az igazak sem képesek betartani, bármennyire szeretnék, és bármennyire igyekeznek is, tekintve erőik jelenlegi állapotára, hiányzik nekik az a kegyelem is, amely ezeket az előírásokat lehetővé tenné” (ATTALI 2003: 202). Ágoston és később Pascal is amellet érvelnek, hogy még az erényeseknek is szükségük van a hatékony kegyelemre, ha nem részesülnek belőle, akkor elvesztik a hatalmukat. A hatékony kegyelem nyújtása vagy visszavonása nem önkényes. Annak a függvénye, hogy az erényes teológiai szóhasználatlál élve

megtartotta-e az imádságot vagy sem. Ha nem imádkozott megfelelően, akkor elhagyja őt a hatékony kegyelem, nem segítik a hatalom megtartásában.

Az imádság ebben az összefüggésben az értékrend megtartása iránti elkötelezettség, Amartya Sen gondolatát használva, az igazságtalanság elleni folyamatos küzdelem (SEN 2009). Ennek felfüggesztése esetén szűnik meg az a támogatás, ami nélkülözhetetlen a hatalom stabilitásához. Az értékrendtől való függetlenedés a hatalom megszűnésével, a káosz és az anarchia uralkodóvá válásával azonos. Azt a tudást, hogy mi az a társadalmi-gazdasági forma, ami biztosítja a stabilitást, a kultúra fennmaradását csak szilárd értékrendi alapon lehet elérni. Ez szemléleti-ismeretelméleti kiindulópont. A klasszikus görög filozófia egyetlen alakja sem tagadta ezt az összefüggést, csak az egyes történelmi korok és helyzetek sajátosságainak megfelelően fogalmazta újra az összefüggést.

b) *A korai felvilágosodás.* Az utalás Pascalra át is vezet a korai felvilágosodás értékrend-centrikusságára. Ezt a korszakot azért érdemes kiemelni, mert a racionalizmust a neoliberais gondolkodók az értékrend tagadásával szokták összekapcsolni, a logikát elválasztják az értékektől. Úgy tekintik, hogy a középkor, a skolasztika obskurussága abból fakadt, hogy a hitet helyezte a tudás elé, és a felvilágosodás meg tudott szabadulni a hittől és az értékrendtől egyaránt (FORRAI 2005). Ez a szemlélet nem állja meg a helyét.

„Amikor pedig fölfigyelek arra, hogy kételkedem, vagyis, hogy tökéletlen és függő létező vagyok, a független és tökéletes létezőnek, azaz Istennek oly igen világos és elkülönített ideája jelenik meg előttem, s csupán annak alapján, hogy megvan bennem ez az idea – vagyis, hogy létezésemhez tartozik, hogy rendelkezem ezzel az ideával –, olyannyira nyilvánvaló a következtetés, hogy Isten is létezik, valamint hogy egész létezésem minden egyes pillanatban ötöle függ, hogy megvallom, nem látok semmit, amit az emberi elme ennél evidensebben és ennél bizonyosabban képes lenne megismerni” (DESCARTES 1994: 38).

Descartes szerint az igaz és a hamis elválasztásának elemi feltétele Isten világos és elkülönült megismerése. Ez az a kiindulópont, és nem a kételkedés, amiből a megismerés igazsága következik. Szemben a közkeletű neoliberais állásponttal, ami egyébként a vulgármarxizmusra megy vissza, Descartes nem a kételkedés, a szkepszis filozófusa, ellenkezőleg, azt szeretné meghaladni. A kételkedés csak annak a módszere, hogy az értékrendet torzító dogmatizmus meghaladható legyen, de legalább akkora veszéllyel jár, ha a filozófia az értékrend-nélküliséget követi. Descartes másik fő művében, az *Értekezés a módszerről* címűben (DESCARTES 1992) azt mutatja be, ahogy a kételkedésből el lehet és el kell jutni Isten bizonyításáig, „az értelmileg felfogott Isten”-ig, az *Elmélkedésekben* megfordítja a viszonyt, az értékrend alapú gondolkodásból vezeti le a világra vonatkozó világos és elkülönült ismereteket, ideákat.

Descartes-nak ezt a módszertan alapú közelítését kortársa, Pascal egészítette ki. „Hasonlóképpen ha túlságosan messziről vagy túl közelről nézzük a képeket; csupán egyetlen, oszthatatlan pont az igazi hely: minden más túlságosan közel, túlságosan messze, túlságosan magasan vagy túlságosan alacsonyan van. A festőművészetben ezt a perspektíva jelöli ki. De vajon az igazságban és az erkölcsben ki jelölje ki?” (PASCAL 1978: 381). Pascal a módszer elemi feltételének tekinti az értékrend elsődlegességét. A szív rendje ezért előzi meg az értelem és az értékek rendjét, mert a szív az értékrend érzékelése. „...hasztalan és nevetséges lenne, ha az ész a szívből előbb alaptételei bizonyítékait követelné, és csak azután lenne hajlandó elfogadni őket, mint amennyire az volna, ha a szív azt követelné az észről, hogy előbb érezze a bizonyítandó tételeket ahhoz, hogy hajlandó legyen elfogadni őket” (PASCAL 1978: 282).

Pascal nem irracionális, nem tagadja a logika szerepét a tudományos megismerésben, de szigorú rendet tart fenn a megismerési folyamatban, és a bizonyítást eszköznek tekinti az értékrend védelméhez. Elutasítja a szkeptikusoknak és a „logikusoknak” azt a törekvését, amelyik logikai alapon kérdőjelezi meg az értékrendet. Descartes és Pascal is a legnagyobb bűnnek kora szellemi közéletében az értékrend iránti közönyösséget, közömbösséget tekintette.

Kétségtelen, hogy a korai felvilágosodásban a közömbösség jelentős filozófiai probléma, hiszen ebben a korban átértékelődik a bűn fogalma. Amit korábban esetleg indokolatlanul tiltottak, az szabaddá vált, ezzel viszont minden norma relativizálásának veszélye is fennállt. A normák racionalizálása, annak beláttatása a társadalom széles csoportjaival, hogy az erkölcsi szabály összhangban van a józan ésszel, ennek a kornak az egyik fő kihívása. Montaigne híres mondása, a „mit tudom én” is erre utal.

A közömbösséggel kapcsolatos filozófiai probléma lényege, hogy a megismerési folyamatban időnként jogosult az ítélet, a jó és a rossz meghatározásának felfüggesztése. Locke és Leibniz is tárgyalja a felfüggesztést, annak sajátosságát, okait, de ebben a tekintetben is Descartes az irányadó: a semlegesség a szabadság legalsó foka. A választás szabadsága csak akkor valósul meg, ha a jót választja az ember, és a jó megtalálásához van szükség helyes módszerre, ami nem nélkülözheti az értékrendi alapot.

Attali mellett Leszek Kolakowski (KOLAKOWSKI 2000) is a jezsuitizmus-janzenizmus vitát használja fel a rendszerváltás(ok) modellezésére. Bizonyítja, hogy az új világrendben nem az osztályharc, hanem – a nem teljesen harmonikus – pluralizmus hagyományait lehet és kell feleleveníteni és alkalmazni, mint az osztálytársadalom megszüntetésére való törekvéseknek a hagyományait. Ez az oka annak is, amiért Anaximandrosz is előtérbe kerül Thalészhez képest, vagy amiért globálisan a kínai nagy hagyomány szellemének a „szerepe” nő meg, és aminek egyik európai megnyilvánulása a korai felvilágosodás egyes elemeinek

a figyelem előterébe való állítása. A XVII. századi jezsuitizmus törekvéseivel jól lehet modellezni a neokonzervativizmus és a neoliberalizmus összefonódását és különbségét is, míg a janzenizmussal jól le lehet képezni a szocialista eszmeiség kibontakozásának kezdeményeit, a szolgai jellegű szociáldemokrácia és a bizonyos mértékig szükségképpen fellépő dogmatizmus konfliktusát, a kétfrontos harc platformjainak egymásba való átcúszását, lendületes keveredését. Kolakowski konzervatív oldalról, de mély empátiával kezeli a janzenista szocializmus pascali nagy formátumú kifejeződését, de a 90-es rendszerváltásnak megfelelően a szocialista elmélet vezető szerepét nemcsak középtávon nem tudja elképzelni, aminek oka, hogy a globalizáció eszméje nem vált világossá számára.

A globalizáció eszméjét nem lehet összhangba hozni Kolakowskinak azzal a tételével, hogy Isten nem adósunk semmivel, ahogy azt könyvének címe is mondja, illetve azzal a tételével, hogy Isten szuverenitása saját maga önszeretetét és a világtól való függetlenedését jelenti (KOLAKOWSKI 2000: 60). Kolakowski érdeme, hogy a teológiát és a formációelméletet összekapcsolja, de még nem teljesen helyesen. A szuverenítésra vonatkozó tételével ugyanis zárójelbe teszi a szerződés-eszmét Isten és az ember között, ami pedig hangsúlyos az Ó- és az Újszövetségben egyaránt. Kolakowskinak abban igaza van, hogy Pascal érdeme, hogy Ágoston után újrafelfedezi a formációelmélet és a teológia között a kapcsolatot, ezek átfedését, de Pascal végkövetkeztetése az ember nagyságára, üdvözülésére és a szereteteszmére való következtetés. Ez az ugrás Kolakowskinál elmarad.

c) A válság utáni közgazdaságtan. Napjaink közgazdaságtana és társadalomtudománya a neoliberalizmussal szemben ma újra az értékrendi alap kérdéshöz tért vissza. Újra teret nyert az a nézet, hogy a közgazdaságtan végső soron nem más, mint a jó és a rossz közgazdaságtana. „...Az emberek ma is, mint eddig mindig, mindenekelőtt azt akarták megtudni a közgazdászoktól, hogy mi jó, mi rossz. [...] Minket közgazdászokat pedig arra tanítottak, hogy lehetőség szerint ne mondjunk egyértelmű ítéletet, véleményt arról, hogy mi jó és mi rossz. Mégis, dacára annak, amit a tankönyveink állítanak, a közgazdaságtan – túlnyomórészt – normatív tudomány” (SEDLACEK 2012: 20). Sedlacek annak az elméleti és gyakorlati fordulathoz az egyik kifejezője, ami visszavezeti a közgazdaságtant eredeti, klasszikus gyökereihez, és megszünteti a neoliberalizmus szellemi uralmát. Az egyetemi oktatás ehhez alkalmazkodik a világ egészén.

OKTATÁS ÉS NEVELÉS EGYSÉGE

Az értékrend-nélküliségből fakadó válságjelenségeket a magyar egyetemi szféra is megtapasztalta/tapasztalja. A Budapesti Corvinus Egyetem egyik kutatócsoportjában felmérést készítettek a magyar egyetemisták politikai kultú-

rájáról és pártpreferenciáiról. A kutatók megállapították, hogy „2008-hoz képest lényegesen megváltozott az egyetemisták és főiskolások problématérképe. 2013-ra koncentráltak a gondok, és a munkanélküliség, a munkával kapcsolatos problémák abszolút prioritást élveznek. Míg 2008-ban az akkori hallgatók a létbizonytalanságot, szegénységet neveztek meg a második legfontosabb dilemmának, 2013-ban a létbizonytalanság, a reménytelenség, a kilátástalan jövő vált a fiatalok életérzésének második számú meghatározójává. És ehhez járul még a céltalanság, lézengés, motiválatlanság, ami azt jelzi, hogy a hallgatók 2013-ban legalább annyira feleslegesnek érzik magukat, legalább annyira nem találják a társadalmi szintű fogódzókat, mint négy-öt évvel korábban az alacsonyabban iskolázott fiatalok. A különbség »csak« annyi, hogy míg 2008-ban a szakmunkások a devianciákban keresték a megoldást, mára a fiatalok a kivándorlásban, az ország elhagyásában látják a kiutat” (SZABÓ et al. 2014: 29).

Ahogy ezt egy kiváló Magyarországon tanuló német hallgatóm fogalmazta, a legnagyobb különbség Németország és Magyarország között, hogy a magyarok nem bíznak a rendszerben. A német állampolgárok között is sokan vannak, akik eltérően ítélik meg a politikusokat, közgazdászokat, véleménykülönbségek természetesen vannak. Tömeges azonban az az álláspont, hogy az intézményrendszer ki tudja javítani a hibákat, a demokráciába és a jogállamba vetett bizalom erős. Ez hiányzik Magyarországon már az egyetemi szinten is, pedig ez az ifjúság legelkötelezettebb, politikailag legtudatosabb része. Tapasztaltuk a rendszerváltás után is az, hogy a megvalósult rendszer nem demokrácia. „...amíg a rendszerváltó politikai elit csoportok-pártok a váltott uralmuk alatt kiépült-kiépített »félperifériás« társadalmat »demokráciaként« mutatják fel, addig a fiatalok jelentős hányada – tapasztalatai, ismeretei és az általa megélt valóság alapján – fenntartásokkal él e kijelentés igazságtartalmát illetően, vitatja vagy tagadja azt.” „...a rendszerváltó elit által hirdetett ideológiáknak–normáknak–értékeknek nincs valóságfedezete, aligha meglepő, hogy tömegek vesztik el társadalmi tájékozódó-képességüket – nem tudják mi az igaz, merre van előre, kinek higgyenek stb. –, és válnak társadalmilag kiszolgáltatottá és magányossá” (SZABÓ et al. 2014: 40).

A kutatók által bemutatott látületről egyértelműen látszik, hogy az elmúlt huszonöt év hazai folyamatai nem feleltek meg a jogállamiság normáinak, sem a politikai, sem a gazdasági, sem a kulturális intézményrendszerben, és ez igaz a felsőoktatásra is. Bár elkezdődött egy felzárkózási folyamat, intézményeket, jogszabályokat, jogi megoldásokat átvettek Magyarországon, de a jogállamiság értékrendjének közvetítése elmaradt. Az a szemlélet, ami erősen hatott ezekben az intézményekben, megmaradt a provinciális, feudálkapitalista szinten, és ez különösen rombolóan hat a felsőoktatásban, hiszen itt kellene leginkább építeni a kreativitásra, az alkotás szabadságára, a vélemények ütköztetésére, a demok-

ratikus részvételhez szükséges bátorságra. Ezzel szemben a tapasztalat a fiatalok körében a félelem, a szolgálatteljesítés az egyik oldalon, az önkényeskedés, a demokratikus intézmények figyelmen kívül hagyása a másikon.

Személyes példával élve, egyetemi szabályzataink lehetővé teszik, hogy hallgatónk jogsértés esetén az Emberi jogok európai bíróságához forduljanak, ugyanakkor a legjobb esetben egy magán e-mailt kapunk Folyosó 2.0 címmel, amelyben jogsértésre, a Tanulmányi és Vizsgaszabályzat megszegésére hivatkoznak. Miután felhívtuk a hallgató figyelmét, hogy formális jelzésre van szükség, akkor elállt ettől, a megtorlástól való félelmében. Ez is mutatja, hogy olyan vezető generáció termelődhet újra, amelyik nem tud beilleszkedni a nyugati demokratikus keretek közé, nem tud részt venni a demokratikus intézményekben. Ennek oka, hogy nem vagy csak kevésbé tanulta meg a részvétel formáit, azt a politikai kultúrát, ami szükséges az Európai Unióban való állampolgári élethez.

A kilábaláshoz az oktatás részleges modernizálására és az oktatás-nevelés nagyobb egységére van szükség álláspontunk szerint. Az oktatás fejlesztésén az egyes szakterületek, tudományok normatív jellegének erősítését értjük. A tananyagok többé-kevésbé a nyugati normákhoz igazodnak, sok esetben amerikai tankönyveket vettek át a hazai intézmények annak érdekében, hogy igazolják a képzés minőségét. Ez azonban szükségképpen elégtelen, hiszen a nyugati tapasztalatra, politikai és gazdasági kultúrára épülő tankönyvek eltorzulnak egy felzárkózó közegben.

Egy amerikai közgazdasági tankönyvben a Pareto-hatékony helyzetbe (senkinek a helyzete sem javulhat úgy, hogy másé ne romoljon) beleértik azt, hogy erről az állapotról meg kell győzni minden résztvevőt. Nem elég elérni ezt az állapotot, hanem a stabilitás érdekében szükség van a megegyezésre abban, hogy ez valóban Pareto-hatékony állapot. Ezzel szemben Magyarországon ezt az elemet, a meggyőzést a piaci helyzet Pareto-hatékony jellegéről kihagyják. Emiatt a piaci eredményt a magyar lakosság igazságtalannak is tekinti, nem fogadja el, ez magyarázza az állandó instabilitást a magyar politikai közéletben. A tananyag- és oktatásfejlesztés iránya ezért a tudomány normativitásának erősítése, hiszen minden tudomány célja a jó társadalom megteremtése.

A felzárkózás másik területe ebben a tekintetben az új pedagógiai eszközök használatát jelenti. Elkerülhetetlen a közösségek építése az oktatási folyamatban, amit a nyugati felsőoktatási intézmények már jó néhány éve használnak. Visszatértek a kis létszámú szemináriumi csoportokhoz, azon belül jelentősen építenek a hallgatói aktivitásra, a hallgatók önálló tevékenységére. Ezzel szemben a hazai felsőoktatásban még mindig a költséghatékonyság érdekében évfolyam szintű előadásokra építik az oktatást, és a szemináriumok, gyakorlatok is jelentős mértékben nem közös tanulást, hanem a tanár „előadását” (frontális oktatást) jelenti.

Az elmúlt húsz év az informatikai eszközök használatáról szólt, ami a költséghatékonyságot javította. Az előadások, slide-ok honlapon való közzététele, a tananyagok pdf formában történő sokszorosítása erre szolgált. Ezzel szemben ma a kérdés a kicsoportok, a team-munka erősítése, a közös gondolkodásra való nevelés. Ez viszont csak értékrendi alapon történhet meg. Az igazságtalanul vezetett csoport szükségképpen szétesik, individualizálódik, közös szellemi munka abból nem alakul ki. A szakmai és pedagógiai fordulat ezért nemcsak költségvetési, hanem igazságossági kérdés is, a szemléleti váltás a felsőoktatás megújulásának feltétele.

A BOLOGNA-FOLYAMAT ÚJ KORSZAKA

A nemzetközi folyamatok a felsőoktatásban ezt a fordulatot közvetítik. Az egyetemi világ a fejlett és egyre inkább a fejlődő országokban is alkalmazkodott a tudásalapú gazdasághoz, a globalizáció új korszakához. A végbement fordulat megértéséhez érdemes történelmi keretbe illeszteni a felsőoktatás fejlődését.

a) *A globalizáció első szakasza.* A II. világháború utáni időszakban kezdődött el a felsőoktatás tömegesedésének első hulláma. A képzési időszak kitolódott, tömegméretekben jelentek meg a college-ok, a főiskolák. Ezek az intézmények magasabb szintű szaktudást nyújtottak szoros összefüggésben a technikai haladással, a termelés egyre magasabb szintű szükségleteivel. Szimbiózis alakult ki a gyárak, a vállalatok és a főiskolák között, és ez tette lehetővé egy közös termelési kultúra átadását is. Ezzel párhuzamosan átalakult, részben kibővült a „vezetőképzés”, az elit egyetemek köre. Megmaradt ugyan a különbség ezen intézmények és a főiskolai szint között, de a vezetőképzés demokratikusabbá vált, jobban követte a gazdaságpolitikai és technológiai változásokat.

Nem elhanyagolható szempont, hogy a II. világháború után került át az Egyesült Államokba a vezető egyetemek köre. Az a háborús tapasztalat, hogy a német egyetemi szféra tudott olyan fizikusokat kiképezni, akik képesek voltak atombombát és rakétákat gyártani, arra ösztönözte az amerikai döntéshozókat, hogy jelentősen emeljék a kutatóegyetemek (research university) finanszírozását. A research universityk rendszere és a Borostyán Liga, a vezető egyetemek kialakítása része volt a gazdaságpolitikai stabilitásnak. Ahogy C. Wright Mills *Az uralkodó elit* című könyvében vagy John Kenneth Galbraith *Az új ipari államban* használt technokrácia fogalommal leírta: a vezetők közös szemlélete, értékrendi és kulturális azonossága tette lehetővé a globalizáció első korszakának szilárd-ságát. Kétségtelen, hogy ez a korszak csak „majdnem aranykor” volt (REICH 2008), a korszak technológiai szintje nem tette lehetővé a mobilitás és stabilitás összhangját. Ennek eredménye volt, hogy a felsőoktatás őrzött egy merevséget, a tehetség és a teljesítmény közötti összhang nem mindig volt harmonikus.

b) *A neokonzervatív korszak és az információs társadalom.* A teljesítményelv nagyobb fokú érvényesülése kezdődött el a 70-es években, ennek egyik jelképes eleme, hogy a számítástechnika kiválóságai, Bill Gates vagy Steve Jobs nem végeztek egyetemet. A neokonzervatív fordulatra adott egyetemi-felsőoktatási válasz ezért a teljesítményelv megerősítése volt. Ennek része volt a nagyobb figyelem a kutatási teljesítményre (az impakt faktor, ami ma a tudományos teljesítmény egyik legfontosabb mérőszáma, jelenlegi formájában 1975 óta létezik [RÉTALLER–TASNÁDI 2013: 181]), nagyobb szerepet kapott a verseny az oktatási intézmények között, és főleg és mindenekelőtt az amerikai egyetemeken ugrásszerűen nőtt a külföldi hallgatók aránya.

Az oktatás tekintetében ebben a korszakban a költséghatékonyság, azon belül is az informatika használatából fakadó költséghatékonyság volt a fő húzóerő. Az egyetemi és oktatási adminisztráció egyszerűsítése, a hallgatók és az adminisztráció közötti kommunikáció online formában történő ügyintézése volt a fejlődés motorja egészen a 90-es évek végéig. A 90-es években kezdtek megjelenni az online tananyagok, ami ekkor még csak azt jelentette, hogy a kurzusok írott anyagait online formában elérhetővé tették a hallgatók számára.

A korszak másik sajátossága a hallgatói létszám ugrásszerű növekedése volt. Főleg a 90-es években az érettségizettek egyre nagyobb száma iratkozott be főiskolára vagy egyetemre. Ez nemcsak a fejlett országokra, hanem a világ egészére jellemző volt, Dél-Afrikától Kínáig. Ennek okait sokan elemezték már, mi csak két szempontra szeretnénk felhívni a figyelmet: 1) a technológiai és 2) a politikai kultúrabeli változásra.

- 1) Az információs technológia tömegesedése (az információs társadalom) felszámolta a hagyományos, gyáripari tevékenységet, a létbiztonság forrásává ezért egyre inkább a „digitális írástudás”, az információs technikához való hozzáférés vált. Ezt a tudást, magasabb szintű szakértelmet csak főiskolákon, egyetemeken lehetett megszerezni. Az információs technikák ugyan megadták az alkotás szabadságát, de nem mindig közvetítették a tudomány és az alkotás törvényeit. A szabadság és a szabadosság közötti határ elmosódott, ami időnként könnyen csapott át felelőtlenségbe.
- 2) Ez a politikai kultúrabeli hatás. Az ekkortájt kialakult „enjoy university” fogalma utalt arra, hogy az egyetem élvezetforrás, a felelőtlenség kora, és amennyiben az intézmény szeretné fenntartani az érdeklődést, akkor ezt a folyamatos élvezetet kell fenntartania. Az egyetemek közötti választásban egyre fontosabb szerepet kapott a fitnesztermek és szórakozóhelyek száma, az egyetemi sportcsapatok szereplése stb. A nyugati, amerikai és nyugat-európai egyetemek azért ezt a tendenciát ellensúlyozták az egyetemi rendőrség megerősítésével, a rendszabályok kikényszerítésével, de kétségtelen, hogy a neokonzervatív és neoliberális irányzatok egymás

mellett léteztek ebben a korszakban. (A folyamatról jó látteleletet ad Tom Wolfe regénye, az *Én, Charlotte Simmons*).

c) *Az új világregend és a tudásalapú gazdaság.* A Bologna-folyamat Európában a fenti tendenciát számolta fel, és kezdte új pályára állítani az európai felsőoktatást. A Bologna-folyamat két szakaszból állt: az 1999-től a 2000-es évek első évtizedének végéig tartó időszakból, és az ezt követő, napjainkig tartó korszakból. Az első korszak célja a viszonylag megmerevedett európai egyetemi szerkezet lebontását szolgálta, a verseny segítségével kezdte el felszámolni a neoliberalizmust a felsőoktatásban. Ezt az úgynevezett Egységes Európai Felsőoktatási Tér kiépítésével érte el, aminek az eszköze az egységes kreditrendszer bevezetése volt. A Bologna-folyamat első lépéseként ezért Európában mindenhol (illetve minden olyan országban, ahol bevezették a Bologna-rendszert) egységes lett a „termék” ára, azaz a kredit.

A versenyeztetés második lépése a két-, illetve háromszintű képzés bevezetése volt, azaz, hogy a képzések jelentős része két szakaszra oszlott: alap- és mesterképzésre. A harmadik szint a posztgraduális képzés, ami azonban csak egy későbbi korszakban, tulajdonképpen napjainkban kapott hangsúlyt. Az alap- és mesterszak elválasztásának célja a hallgatói szabadság bővítése volt, annak a lehetőségnek a biztosítása, hogy a hallgatók az alapszak után intézményt váltsanak vagy kilépjenek a munkaerőpiacra. Ez meg is történt, drámai módon csökkent a mesterképzésben résztvevők száma az ötéves képzési programok létszámához képest. A hallgatók a „lábukkal szavaztak” ebben a kérdésben, és ez a két elem, az egységes kreditrendszer és a kétszintű képzés fel is számolta azt a rossz, akadémiai merevséget, ami a felsőoktatást jellemezte.

A változás erősebben érintette az egyetemi szférát a főiskoláknál, hiszen lényegében megszűnt a különbség az egyetem és a főiskola között. Jellemző apróság, hogy a magyar felsőoktatási törvény nem ismerte az egyetem és a főiskola fogalmát, csak a felsőoktatási intézményt. Végbement ugyan az átalakulás, de mivel piaci eszközökkel közvetítette a gazdaságpolitikai irányítás az átalakulást különösen ebben a térségben, ezért az alkalmazkodási folyamat kevésbé volt tudatos.

A Bologna-folyamat a lisszaboni programhoz illeszkedett, ami a tudásalapú gazdaság megteremtéséről szólt Európában. A Bologna-folyamat első korszakában azok az elemek épültek le, amik nem illeszkedtek a tudásalapú gazdasághoz, de nem tudatosan, világos elméleti-politikai vezetés alapján, hanem a „piaci” folyamatokhoz való illeszkedés eredményeként. A felsőoktatás-politika hazai döntéshozói és az intézmények vezetői nem a tudásalapú gazdaságra való áttérés stratégiáját alkották meg, hanem a „piaci” nyomáshoz igazodtak, és ezért nem értékrendi-szakmai kérdésként vetődtek fel az átalakulás kérdései, hanem gazdálkodási problémaként. A gazdálkodás és a gazdálkodó egyetem fogalma

ezért került a felsőoktatás-politika középpontjába, pedig a gazdálkodás csak eszköz az egyetem, illetve a felsőoktatás funkciójának betöltéséhez.

A 2010-es években a tudatos építkezésre koncentráltak a döntéshozók, és megszüntették a korábbi korszak neoliberais nehezékét. A tudás szükségképpen hierarchikus szerkezetéből fakadóan az egyetemi szférát erősítették meg, a nyugat-európai országokban bevezették a kiválósági központokat, a kutatóegyetemek rendszerét. Ezek az intézmények kiemelt figyelmet kaptak költségvetési és szakmai szempontból is. Feladatuk az volt, hogy az adott ország felsőoktatását hozzáigazítsák a globalizáció követelményeihez, amihez arra is szükség volt, hogy ezeken az egyetemeken világszínvonalú kutatás folyjon. Hangsúlyozni kell azonban, hogy már nem a globális verseny, hanem a globális kooperáció került a felsőoktatás-politika középpontjába. Természetesen nem szűnt meg a verseny, de például a verseny formája a hálózatépítés lett (double és joint degree programok, részképzések stb.), ami a globális kooperációt erősítette. Megmaradtak a rangsorok (ami a versenyztetés egyik legfontosabb formája), de sokféle rangsor lett, és főleg a világgazdasági válság után komoly kritika érte azokat az intézményeket, amelyek csak a rangsor alapján hozták meg döntéseiket (PODOLNY 2009).

A felsőoktatási intézmények feladata a globális partnerségben való részvétel erősítése lett, amit az Európai Unió például azzal támogatott, hogy új típusú rangsorolási eljárások kifejlesztésére indított programot. Ez az úgynevezett European Third Mission Program (E3M), amiben olyan indikátorrendszert állítanak fel a felsőoktatási intézmények számára, ami illeszkedik a tudásalapú gazdaság követelményeihez.

Hasonló célokat szolgál a Berliini Nyilatkozat 2006-ból, amiben az UNESCO szakosított szerve (UNESCO-CEPES) és a washingtoni Institute for Higher Education Policy az International Ranking Expert Group-pal (IREG) közösen alakították ki a rangsorolási kritériumokat. A Nyilatkozat is azt tartalmazza, hogy a felsőoktatási intézmények közötti versenynek szabályozottnak kell lennie, meg kell felelnie a jól szervezett piac követelményének, és mindenekelőtt a rangsorolás „végül elvezet a rendszer folyamatos javulásához”. A cél nem az, hogy csak a legmagasabb színvonalú intézmények maradjanak meg, hanem hogy minden intézmény fejlődjön a verseny segítségével.

Az egyetemek a tudásalapú gazdaságban

Az E3M projekt már nemcsak a hagyományos oktatást és nevelést, hanem az élethosszig tartó tanulást, a technológiatranszfert, az innovációt és a társadalmi elfogadottságot is beillesztette a felsőoktatási feladatokba. Ez utóbbi azt jelenti, hogy az egyetem a tágabb vagy szűkebb közösség politikai és gazdasági stabilitásához járul hozzá. A tudásalapú gazdaság lényege, hogy a tudás irányítja a

politikát, a gazdaságot és kultúrát, márpedig a tudás az igazság és az igazságosság keresését és tudását jelenti. Az a törekvés, hogy az egyetem hozzájáruljon az igazságosság szolgáltatásához, fordulat a felsőoktatás-politikában, hiszen ez azt jelenti, hogy a verseny tárgya az értékrend alkalmazásában való versengés. Az egyetemek és a főiskolák ezért már nem a tehetségekért versengenek, hanem egy olyan szellemi közeg kialakításáért, ami a helyi közösségben erősíti az innovációt, a tudás terjedését. Ezt nevezik kreatív szektornak.

A „kreatív szektor” több az innovációcentrikusságnál. A kreatív szektor azt jelenti, hogy olyan társadalmi-gazdasági környezetet alakítsanak ki az egyetemek, amelyekben a vállalatok és az akadémiai szféra között folyamatos az együttműködés, állandó a tapasztalatsere. Az egyetemeknek már nemcsak arra kell koncentrálniuk, hogy hallgatóik vagy frissen végzetteik minél több start-up céget alapítsanak, hanem arra is, hogy az oktatásban (és a nevelésben) minél több vállalkozó, „gyakorlatban” dolgozó is részt vegyen. Az egyetem fogalma így kitérül, a szakmai közösség egészét reprezentálja, ami nem azt jelenti, hogy a vállalat(ok) vezetnék az egyetemet, hanem hogy az egyetem vezető szerepe erősödik meg a gazdaságban, de elsősorban az értékek és a szakmai kultúra átadása révén.

„A kreatív gazdaságban a gazdasági növekedés hajtóereje a technológia, a tehetség és a tolerancia. A kreatív szektor eredetisége abban áll, hogy a hagyományos gazdasági magyarázatokat, a technológiát és a tehetséget (ami hasonló, de nem azonos a humán tőkével) folyamatként vezeti át a tolerancián. A tolerancia, amit úgy lehet definiálni, mint az új elméletekre és új emberekre való nyitottság tere, alapvető szerepet játszik a kreatív tehetségek legszélesebb körének vonzásában” (DALLAGO 2014: 40).

A kreatív szektorban érvényesített tolerancia az, amit jogállami normáknak nevezünk. A jogállami normák érvényesítésében pedig az egyetemi szférának is van szerepe, és ez a politikai és a gazdasági stabilitás feltétele. Dallago írásában, illetve a felsőoktatási szakirodalomban a kreatív szektor a jogállamban való anyagi érdekeltséget hordozó társadalmi-gazdasági csoport, amelyiknek a megélhetése közvetlenül kapcsolódik az értékrend alkalmazásához és közvetítéséhez. Az értékrend közvetítése válik húzóágazattá.

A tolerancia fogalmát érdemes megkülönböztetni a multikulturalizmustól. A különbség a teljesítményelv, mert tolerancia a teljesítmény tekintetében van, minden teljesítmény elfogadható, ami az értékrend érvényesítését jelenti, de nincs tolerancia a nem-teljesítőkkal szemben. A teljesítményelv következetes alkalmazásához is szükség van az egyetemi szférára, mert ez fontos intézményi eleme a tudás termelésének.

Az értékrend közvetítésének húzóágazat jellegét erősíti meg a Geiger és Sá által bevezetett upstream és downstream technológiai fejlődés fogalmi kerete

(GEIGER–SÁ 2008). Az upstream technológiai fejlődés azt jelenti, hogy az egyetem a legfejlettebb technológiákra összpontosít, ezekben szeretne kiemelkedőt elérni. Ennek megfelelően nagy multinacionális vállalatok kutatási megrendeléseire összpontosít, és nem a helyi közösség igényeire reflektál. Ezzel szemben a downstream technológiai fejlődés a globális eredmények, új technikai eredmények alkalmazását jelenti a helyi piacokra. Olyan innovációkat, fejlesztéseket, amivel elfogadhatóvá teszik ezeket az adott társadalom számára.

Az elmúlt néhány év fordulata, hogy az eddig különböző intézményi stratégiák elkezdtek egyesülni. A felsőoktatásra az elmúlt húsz évben az volt a jellemző, hogy az intézmény upstream vagy downstream stratégiát folytatott. (Jellemző például erre Budapest, ahol a Budapesti Műszaki Egyetemen multinacionális vállalatok tartanak fenn tanszékeket, ugyanakkor a hazai kis- és középvállalatok részére képzett üzemmérnököket a Budapesti Műszaki Főiskolán képzik, és a két intézmény között nem mondható harmonikusnak a kapcsolat.) Az új korszak, a tudásalapú gazdaság a felsőoktatásban az upstream és downstream stratégia egyesítését jelenti. Ez az egyesítési folyamat átalakítja az egyetemi szférát mindenekelőtt azzal, hogy az egyetemek, főiskolák szakmai centrumokká válnak, ezek lesznek azok az intézmények, amelyek lehetőséget adnak a régió szakembereinek a szakmai, tudományos együttműködésre, tapasztalatcserére, közös felzárkózásra a világszínvonalhoz.

A felsőoktatási intézmények a tudásalapú gazdaságban a felzárkózás egyik motorjává válhatnak. Alapvető szerepük lehet abban, hogy az adott régió, ország részt vegyen a globális partnerségben, részesedjen a globalizációban. Ezt nevezik a szakirodalomban „tanuló régióknak” (ASHEIM–PARILLI 2012). A tanuló régióban az államigazgatás, a vállalatok és más szervezetek, az egyetemek és kutatóközpontok működnek együtt az innováció, a versenyképesség és a jólét érdekében. A tanuló régiók kialakítása az Európai Unió egyik legfontosabb célkitűzése, ami a felsőoktatás felértékelődését is mutatja az értékrend átadásában. Ez nem jelent uniformizmust. „Ennek eredményeként a stratégia nem fordítható le a fejlődés és versenyképesség egyedüli és kizárólagos útjára. Ehelyett ez a stratégia különböző lépések egy-egy csomagját alkotja, minden csomag a régió lehetőségein (capabilities) alapszik, és azzal van összhangban” (DALLAGO 2014: 52–53).

A MAGYAR TAPASZTALAT

Hol tart a magyar felsőoktatás ebben a folyamatban? Jelentős hallgatói létszámcsökkenés ment végbe 2011-től, aminek egyik oka a demográfiai átalakulás (az egyre csökkenő gyermekszám), de jelentősebb tényező a nem-nappali képzésben tanulók létszámának drasztikus csökkenése (BERÁCS et al. 2013:

6). A hallgatói létszámcsökkenés mögött az egyik fontos tendencia, hogy a hazai felsőoktatási intézmények nem vagy csak kevésbé tudtak szakmai centrumokká válni, aminek egyik meghatározó oka, hogy nem vagy csak kevésbé demokratizálják az oktatási folyamatot.

Az egyetemeken, főiskolákon lehetőséget kellene biztosítani a szakmai együttműködésre, a szakmai közvélemény formálására, szakmai normák megteremtésére, aminek egyik formája, intézménye a szakirányú továbbképzés. Ezek hiánya jellemzi azonban a felsőoktatást. A hiálynak két, egy kínálati és egy keresleti oka van. A kínálati ok, hogy erősen hat még az a nézet, hogy a felsőoktatásban oktatók saját ismereteikhez igazítják a programokat, kevésbé nyitottak az intézmények. Nem vagy csak csekély mértékben kap szerepet a szakmai közvélemény a továbbképzések kialakításában. Természetesen vannak kivételek (orvostovábbképzés például), de ez nem tekinthető általánosnak.

A keresleti ok, hogy a munkavállalók nehezen vállalnak hosszú távú képzéseket, nagyon alacsony a továbbképzési hajlandóság. Ennek sok oka van, mi itt a pszichológiai-kulturális összefüggésre helyezzük a hangsúlyt. Tapasztalataink szerint a dolgozók félnek az iskolától, csak frusztráltságukat erősíti, és nem vagy csak kevésbé ad önbizalmat. Ez természetesen szakmánként eltérő lehet, de általában igaz, hogy szemben a nyugati gyakorlattal, a hazai oktatási intézmények nem a részvételre, hanem az elidegenítésre támaszkodnak az oktatásban, a félelemre építenek, és nem a közös felismerés adta öröme.

A továbbképzések hiánya egyúttal rámutat a nappali (alap- és mesterszakos) képzések fő problémájára is, a nevelési-pedagógiai eszközök korlátolt alkalmazására. A magyar oktatási rendszerben az oktatás szakmai minősége nincs annyira lemaradva a nyugati gyakorlattól, mint a pedagógiai gyakorlat. Alacsony szintű a közösségépítés, a részvételen alapuló közös munka, hiányzik a hallgatók motiválása a magas szintű kutatómunkára. Természetesen elvitathatatlan a tehetséggondozás, de egyelőre még jelentős mértékben az „elit” és a „tömeg” szembeállítás jellemzi az oktatást. A széles hallgatói csoport arra szolgál, hogy ki lehessen választani az „elitet”, a legjobbakat. Ez a szemlélet tételesen ellentmond a nyugati szemléletnek, amiben mindenkit teljesítményre ösztönöznek, és a különböző jogosultságok, az oktatás többlet erőforrásaihoz való hozzájutás (plusz óra, tutoriális rendszer stb.) szigorúan teljesítményalapon van elosztva. Az elmúlt húsz évben ezért jelentősen leértékelődött azoknak a munkája, akik a tömegképzés minőségének javítását tartották fontosnak.

Az oktatás és nevelés a hazai felsőoktatásban követte a gazdaságpolitikai szemléletet: a létbizonytalanság, mint a teljesítményre ösztönzés egyetlen és kizárólagos formája, az elitizmus, a dzsentriszellem, amiben lenézik azt, aki napszámos, akinek a munkájától valójában függ az intézmény. Az elmúlt két év forráskivonása a felsőoktatásból, ami példanélkülien gyors és nagyarányú volt,

a világon szinte egyedülálló módon, azért történt meg, hogy a neoliberalizmus szemléleti keretét meghaladják az intézmények. Öt év alatt nagyjából egyharmadával csökkentették a költségvetés felsőoktatási kiadásait. 2000 és 2006 között a GDP 5,0–5,7% közötti részét fordították oktatásra, 2007 és 2011 között ez az arány lecsökkent 4,3–4,9%-ra. Ebből a fő kárvallott a közoktatás volt, a felsőoktatás 1%-os arányát folyamatosan őrizte. 2010 és 2014 között a felsőoktatási támogatás 180 milliárd forintról 126 milliárd forintra csökkent.

A nagyarányú forráskivonásra az intézmények jellemzően kapacitáscsökkentéssel reagáltak. Bevételnövelő stratégiát nem lehetett folytatni, ezért oktatókat, kutatókat és adminisztratív dolgozókat küldtek el, intézményeket zártak be (jellemzően főiskolákat), csökkentették a szakok létszámát stb. Állításunk az, hogy ez az átrendeződés a szemlélet megváltozását fogja magával hozni. A felsőoktatási intézmények számára a megoldást a tudásalapú gazdasághoz való felzárkózás jelenti. Ehhez új típusú oktatási és nevelési programokra van szükség, jelentősebben kell támaszkodni a szakirányú továbbképzésekre, és aktívabb szerepet kell vállalni az adott térség egészének politikai, gazdasági és kulturális fejlődésében. Az ehhez szükséges politikai, gazdasági és személyi feltételek kezdtek el kialakulni 2014-re.

IRODALOM

- ASHEIM, B. T.–PARRILLI, M. D. 2012. Introduction: Learning and interaction-Drivers for innovation in current competitive markets. = *Interactive Learning for Innovation: A Key Driver within Clusters and Innovation Systems*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1–32.
- ATTALI, Jacques 2007. *Blaise Pascal, avagy a francia szellem*. Budapest
- BRZEZINSKI, Z. 2012. *Strategic vision: America and the crisis of global power*. Basic books.
- COLANDER, D.–KUPERS, R. 2014. *Complexity and the Art of Social Policy: Solving Society's Problems from the Bottom Up*.
- DALLAGO, B. 2014. The role of universities in local development. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, 5(1).
- DESCARTES, R. 1992. *Értekezés a módszerről*. Budapest
- DESCARTES, R. 1994. *Elmélkedések az első filozófiáról*. Budapest
- E3M *European Conference 4 & 5 March 2013*
- FORRAI Gábor 2005. *A jelek tana: Locke ismeretelmélete és metafizikája*. Budapest
- FUKUYAMA, F. 2012. *A politikai rend eredete*. Budapest
- GALBRAITH, J. K. 2007. *The new industrial state*. Princeton University Press
- GEIGER, R. L., & SÁ, C. M. 2008. *Tapping the riches of science: Universities and the promise of economic growth*. Harvard University Press
- HABERMAS, J. 2012. *Esszék Európa alkotmányáról*. Budapest
- HELMICH Dezső–SZÁNTÓ Zoltán: Metodológia, társadalom, gazdaság. *In memoriam Bertalan László*. Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft., <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/metodologia-tarsadalom/ch04.html>. Letöltés ideje: 2014. 07. 22.

- <http://socialbusinessint.com/2012/11/e3m-european-conference-4-5-march-2013/>
- JUNCKER, Jean-Claude 2014. Új kezdet Európa számára: a munkahelyteremtés, a növekedés, a méltányosság és a demokratikus változás programja, https://webmail.uni-corvinus.hu/service/home/~/?auth=co&loc=hu_HU&id=24928&part=4. Letöltés ideje: 2014. 07. 22.
- KIRK, G. S., RAVEN, J. E., & SCHOFIELD, M. 1998. *A preszókratikus filozófusok*. Budapest
- KOLAKOWSKI, L. 2000. *Isten nem adósunk semmivel*. Budapest
- LIFSHIT'S, M. A., LUKÁCS, G., & KRAUSZ, T. 2010. Lukács György és a szocialista alternatíva: tanulmányok és dokumentumok. Budapest
- MILLS, C. W. 1999. *The power elite*. Oxford University Press
- NIETZSCHE, Friedrich 2007. *Platón és elődei*. Budapest
- PASCAL, B. 1978. *Gondolatok*. Budapest
- PODOLNY, J. M. 2009. *Are business schools to blame*. Harvard Business Review, 87(6), 107.
- REICH, R. B. 2008. *Supercapitalism: The transformation of business, democracy, and everyday life*. Random House LLC.
- RÉTALLÉR, O., & TASNÁDI, A. 2013. *Az impakt faktor és jelentősége a közgazdaságtudományban*. Budapest
- SEDLACEK, Tomas 2012. *A jó és a rossz közgazdaságtana*. Budapest
- SEN, A. K. 2009. *The idea of justice*. Harvard University Press
- SZABÓ, Andrea (szerk.) 2014. *Racionálisan lázadó hallgató*. Budapest–Szeged
- TEMESI, J., HRUBOS, I., & BERÁCS, J. 2013. *Magyar Felsőoktatás 2013*. Stratégiai helyzetértékelés
- WHITEHEAD, A. N. 1967. *Adventures of ideas* (Vol. 9317). Simon and Schuster

Higher Education in the Era of Globalization

The aim of the study is to show the connection between the new era of globalization, knowledge based society, and the challenges of higher education. In higher education, the unity of teaching and education comes to focus since now the transfer and application of the system of values are conditions of advance. As opposed to the previous period's viewpoints, the value system, security, freedom, democracy, and welfare represent the foundation of the rule of law, which has to be represented in education as well. Therefore, the study does not accept exemption of values, arguing that the recent transformation of Hungarian higher education can be seen as a transition from neoliberal views to visions of the new global system.

Key words: globalization, knowledge based society, higher education, system of values, security, freedom, democracy, welfare, rule of law

Visoko obrazovanje u novoj epohi globalizacije

Cilj studije jeste da prikaže povezanost između nove epohe globalizacije, odnosno društva koji se temelji na znanju i izazova sa kojima se suočava visoko obrazovanje. U visokom obrazovanju jedinstvo edukacije i vaspitanja dospeva u centralnu poziciju, pošto u novoj etapi globalizacije uslov za pridruživanje razvijenima jeste prenošenje i primenjivanje sistema vrednosti. Nasuprot vladajućem shvatanju prethodnog perioda, osnovu uređenja pravne države zapravo čine sistem vrednosti, sigurnost, sloboda, demokratija i blagostanje, te ovi faktori treba da budu zastupljeni i u obrazovanju. Autor studije zato ne prihvata odricanje od vrednosti i iznosi argumente u korist tvrdnje da preobličavanje neoliberalnih shvatanja, koja se zadnjih godina odvija u visokom obrazovanju u Mađarskoj, može da se interpretira kao prenošenje sistema vrednosti koji je kompatibilan sa novim poretkom u svetu.

Ključne reči: globalizacija, društvo na temelju znanja, visoko obrazovanje, sistem vrednosti, sigurnost, sloboda, demokratija, blagostanje, pravna država

Beérkezés időpontja: 2014. 07. 04.

Közlésre elfogadva: 2014. 07. 31.